

Rādbhānātha dāsa (Sonkoly Gábor) (1969)
történész, a történelemtudomány kandidátusa, egyetemi docens, az ELTE BTK Történettudományi Intézetének nemzetközi igazgatóhelyettese, az „Atelier” Európai Társadalomtudomány és Historiográfia Tanszék vezetője, a Bhaktivedanta Hittudományi Főiskola címzetes főiskolai tanára. Kutatási területe a város-történet és a kulturális örökség. Publikációinak száma és nemzetközi tudományszervezői munkája jelentős. Palladium-díjas (2002).

V. Létkérdés Konferencia VÁLSÁGAINK

Válságretorika napjainkban

Rādhānātha dāsa (Sonkoly Gábor)

Előadásomban nem arra keresem a választ, hogy melyek a jelenlegi válság társadalmi, gazdasági vagy mentalitásbeli okai, illetve arra sem, hogy milyen megoldásokkal kellene élnünk e válság megszüntetése érdekében. Társadalomtörténész lévén engem az foglalkoztat, hogy mit jelent napjainkban a válság, milyen értelmezések kapcsolódnak ehhez a fogalomhoz, illetve megfigyelhetünk-e változást a válságok interpretációjának történetében.

Válságmarketing

A válságértelmezéseken akkor kezdtem el gondolkodni, amikor idén januárban egy madridi bank kirakatában megláttam egy reklámot, amely számlanyitásra, illetve hitelfelvételre próbálta ösztönözni a leendő klienseket, azt sugallva, hogy ily módon kerülhetnek ki szerencsésen a krízisből. A plakáton olyan pólók voltak láthatóak, amelyek egyik oldalán az „Ahol mások válságot látnak, én lehetőséget.” felirat szerepelt, a másik oldalukon pedig a következő: „Vágyunk jó képet a válsághoz!”. A „lehetőség”

szó többszöri szerepeltetése, valamint a vállán lógó pólók képe a leárazásokat juttatja eszünkbe, azt az időszakot, amikor olcsóbban lehet hozzájutni értékesebb termékekhez. E reklám tehát azt üzeni, hogy aki ügyes, az jól jár a válsággal – amennyiben él a bank által felkínált lehetőséggel. Vagyis azzal a természetes igénnyel számol, hogy mindenki jobban szeretne a válságból haszonnal kikerülő kisebbség csoportjába tartozni. Erre mozgósítja az átlagfogyasztót, a számára megszokott képi nyelvel, aki ezek után joggal érezheti úgy, hogy ez a válság sem tarthat sokkal tovább, mint egy leértékelés a szezon végén.

Válságfogalmak

E pólók sugallta üzenetnél a válság általában komolyabb tartalommal bír. Számos más fogalomhoz hasonlóan a „krízis” kifejezés is görög eredetű, ám most csak a modern kori értelmezését szeretném érinteni, amely szerint válság alatt valami váratlanul bekövetkező, bizonytalanságot keltő, és az eredeti célok elérését veszélyeztető eseményt, helyzetet értünk. A történettudomány – más 19. századi fogalmakhoz hasonlóan – ezt is a természettudományoktól, jelesül a biológiától és az orvostudománytól vet-

te át, majd olyan történelmi helyzetekre alkalmazta, amikor a fennálló társadalmi, gazdasági vagy politikai rend veszélybe került.

A válság az organizmusok esetében olyan állapotot jelent, amikor fennmaradásukat valamilyen betegség veszélyezteti. Ez az állapot azonban nem tarthat soká, hiszen az organizmus vagy meggyógyul vagy meghal, azaz a válsághelyzet megszűnik. Bár találunk arra példát a történetírásban, hogy akár egész évszázadokra használták e kifejezést, általában rövidebb időszakokat jelöl, és valamely átrendeződéssel jár együtt.

A történettudomány 19. századi kialakulását követően fokozatosan kidolgozták azokat az elméleteket, amelyek a modernizáció jelenségét történelmi modellekkel magyarázták. Bár eltérő mutatók alapján, mindezen elméletek egy történelmi fejlődést feltételeztek, amelyet hosszabb nyugalmi szakaszok és rövidebb válságos időszakok jellemeznek. A válság tehát természetes velejárója lett a fejlődés-alapú modern társadalomelméleteknek és -magyarázatoknak. A kérdés úgy fogalmazódott meg, hogy előre láthatóak-e a válságok, illetve hogyan lehet őket esetleg elkerülni vagy legalább minimalizálni. A fejlődés természetes velejárójaként értelmezett átrendeződések megítélése ugyanakkor a választott világmagyarázattól függött. A forradalom például a marxizmus számára a továbblépés elkerülhetetlen aktusa, míg a konzervatív gondolkodók számára elkerülendő válságjelenség.

Történelmi válságértelmezések

Már az első világháború – mint tömegháború – sok nyugati szerző számára a humanizmus

válságaként jelent meg, ám a 20. század első nagy válságát az 1929-ben kezdődött gazdasági világválság jelentette. Ekkortól körülbelül negyven évenként jelentkeztek a nagy világválságok: az 1970-es olajválság, majd a jelenlegi hitelválság. Tanulmányom keretében az utóbbi három válság hatásait szeretném röviden összefoglalni, a jelenlegi válság interpretálási lehetőségeinek szempontjából.

A modernizációs fejlődés technikai alapját jelentő természettudomány filozófiai hátterét a pozitivista Auguste Comte dolgozta ki, akinek a véleménye szerint a tudomány célja az, hogy általa az ember (a civilizáció) legyőzze a természetet.¹ A modernizáció során ez a küzdelem mind egyenlőtlenebbé vált, a technikai fejlődés eredményeként. Ezért érdemes a három válságot elsőként a természethez való viszony szempontjából összevetni. Mivel a modernizáció az élet minden területét áthatotta és áthatja, röviden azt is meg kell vizsgálnunk, hogy a válságokra adott válaszokban milyen társadalom-, gazdaság-, illetve kultúrafelfogás jelenik meg.

Az 1920-as és 30-es évek válsága még nem járt együtt környezeti problémákkal. Ekkoriban a lakosság jelentős része vidéken élt, mezőgazdasági tevékenységet folytatott, és a természet állapotában nem látszott komoly romlás – néhány iparvidék kivételével. Mind a társadalom, mind a gazdaság szempontjából a korábbi évszázad liberális fejlődésének a szabályozását, a regularizáció különböző fokozatait tekintették a válság megoldásának, amely azonban felerősítette az állam, valamint a központosító ideológiák (nacionalizmus, populizmus) szerepét. Ekkor csatlakozik a fontos, normaadó tudományágakhoz – a nemzeti bölcsész- és társadalomtudományokhoz – a közgazdaság-

¹ Lásd: Laki 1998.

tudomány, hogy azután fokozatosan egyre meghatározóbbá váljon a döntések meghozatalának folyamatában.

Az 1970-es évek válsága a második világháborút követő, addig nem látott nyugati gazdasági fellendülés után következett be. Az ún. *trente glorieuses*, a harminc dicsőséges év nemcsak gazdasági fellendüléssel járt, hanem jelentősen átszabta a nyugati országok társadalmi összetételét és normarendszerét is. Jelentős különbség az 1930-as évekhez képest az ökológiai gondolat megjelenése, és nemzeti-nemzetközi szinteken való intézményesülése. Az 1970-es évektől kezdve megszorodik a nemzeti parkok, a környezetvédő szervezetek száma, az UNESCO 1972-es Világörökség Konvenciója a természeti értékeket is nemzetközi védelem alá veszi, ENSZ-bizottságok alakulnak a környezet globális védelmének kidolgozására. A természet már nem legyőzendő, hanem egyre inkább védendővé válik. Az olajválság pedig nyilvánvalóvá teszi a természeti források véges jellegét.

A harminc évig tartó gazdasági fellendülés olyan társadalmi rétegeket is bevont a mind intenzívebb és extenzívebb fogyasztásba, amelyek korábban pénzügyi korlátaik miatt attól el voltak zárva. Számukra egy új terméket is kitaláltak a folyamatosan bővülő fogyasztás fenntartása érdekében: a tömegesen elérhető hitelt. Az így kivívott jólét öntudatosabá tette az alsó középosztályt és a szegényebb rétegeket. Ráadásul az 1930-as évekhez képest sokkal urbanizáltabbá vált a lakosság, az immigrációk miatt pedig egyre vegyesebb lett a nyugati nagyvárosok lakossága. Az új társadalmi realitások már nem tették lehetővé a regularizáció korábban alkalmazott formáit. A válság megoldását a tömeges fogyasztás jelentette, a (nyugati) jólét további növelése, amire jó példa az 1968-as diák-

lázadások lecsillapításának a módja, és egyúttal annak az illúzióknak az elhittetése, hogy mindez demokratikus, a társadalom legszélesebb rétegeinek bevonását biztosító módon történt. Ekkor jelenik meg a média negyedik hatalmi ágként, és a reklámmal, mint legfőbb bevételi forrásával, soha nem látott mértékben mozgósít a fogyasztásra.

Az 1970-es évektől kezdve a bölcsész- és társadalomtudományok is jelentős változást élnek meg, amelyet kulturális, nyelvi, illetve narratív fordulatnak szokás nevezni, vagy egyszerűen csak az „új” jelzőt illesztik az adott tudományág neve elé: pl. „új társadalomtörténet”. Még nem feldolgozott a fentebb említett társadalmi változások és a tudományos fordulat összefüggérendszer, e fordulat hatására azonban olyan rétegek is önazonosságuk, történetük tudományos bemutatásának az igényével és gyakorlatával lépnek fel, amelyek korábban ezt nem tették vagy tehették meg, így a társadalmi és a tudományos változások hasonló irányba mutatnak.

Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a fogyasztási és önkifejezési demokratizálódás ellenére a gazdasági különbségek egyre jelentősebb mértékben nőttek, mind a nyugati társadalmon belül, mind a Föld gazdag és szegény régiói között.

A jelen válságban a civilizáció és a természet viszonya szempontjából már egyre inkább úgy vetődik fel a kérdés, hogy megmenthető-e a természet az általunk ismert formájában, illetve az egyre nyilvánvalóbb természeti katasztrófa milyen hatással lesz arra a civilizációra, amelyet a modernizáció és a fogyasztás kultusza létrehozott.

Válság és fejlődés

A modernizáció komplex folyamataiból és ideológiáiból – a válságretorika szempontjából – a fejlődés mindenáron való biztosítása emelendő ki. A modernizáció – ahogy a neve is mutatja – a múlt megtagadásával indul, és a három idősíki – múlt, jelen, jövő – közül az utóbbira helyezi a hangsúlyt. Bizonyos értelemben már a felvilágosodás is egy olyan projektként értelmezhető, amely az emberiség, a nyugati civilizáció morális-gazdasági-társadalmi-politikai jobbítását célozta. A jobbítás pedig egy ideális végcél felé halad, amelyet a társadalomtudományok alapító atyái eltérő módon határoztak meg a 18-19. század során. A fejlődés elengedhetetlen princípium, és ez szöges ellentétben áll a hagyományos társadalmak stabilitás-alapú működésével. A fejlődés pedig óhatatlanul együtt jár a jövő megtervezésével, valamint e tervezés technikai eszközeinek kidolgozásával.

A jövő megtervezése ugyanakkor magában hordozza azt a paradoxont, hogy a jövőre vonatkozó elképzeléseinket kénytelenek vagyunk jelen ismereteink alapján megfogalmazni, így mutatóink kialakításánál számos, előre nem látható változással kell számolnunk. A jövő kezdetben könnyen leírhatónak tűnt, ám épp a 20. század katasztrófái és válságai figyelmeztettek arra, hogy a determinista társadalomfelfogások nem tarthatóak. A kegyelemdőfést az 1970-es évek olajválsága adta, amely aláásta az addig mérhetőnek és megjósolhatónak tartott gazdasági fejlődésbe vetett hitet. A determinista jövőképeket a sztochasztikus – többféle változási lehetőséggel számoló – modellek váltották fel egyre több tudományág esetében.

Reinhart Koselleck német történész szerint a modernitás jövőközpontúsága és az ezzel járó

jövőmagyarzatok abba a kettősségbe helyezték a modern embert, amit ő az elvárás horizontra és a tapasztalati tér fogalmaival ír le.² Eszerint a modern ideológiák által megfogalmazott célok (elvárás horizontra) és a megtapasztalt valóság között állandó ellentmondás feszül. Amikor a különbség különösen nagyvá válik, normaválságról beszélhetünk, azaz a társadalmi, gazdasági vagy politikai viszonyok átrendeződnek, gyakran egy másfajta, de mindenképp kívánatos jövő elérésének érdekében.

Ezek után vizsgáljuk meg a „fenntartható fejlődés” fogalmát: ezt tekintik manapság a válság megoldásának, ez az elérendő cél ideológiai alapja, amely akkor jött létre, amikor tudatosult az emberiségben, hogy egyre inkább fenyegeti őt a természeti erőforrások kimerülése.

A fenntartható fejlődés paradoxona

Herman Daly szerint „a fenntartható fejlődés a folytonos szociális jól-lét megvalósítása, anélkül, hogy a környezet eltartóképességét veszélyeztetnénk.”³ A fogalom tehát egyrészt magában hordozza azt a modernizációs vágyat, hogy fejlődjön a társadalom, de ehhez hozzákapcsolja azt az 1970-es évektől megfogalmazódó gondolatot, hogy ez ne járjon együtt a természet felélésével, azaz a „jól-lét” legyen fenntartható, és közben őrizzük meg a természet jelen állapotát, sőt javítsunk rajta, ha lehet.

Maga a kifejezés tehát tartalmaz egy paradoxont: a meghatározás első fele a posztmodern jelen-központúságot (prezentizmust)⁴ fejezi

² Lásd: Koselleck 2003.

³ *Jövőkereső*: 9.

⁴ A prezentizmusra vonatkozóan magyarul lásd: Hartog 2006.

ki, míg a második fele megmarad a modernizáció fejlődés-mítoszájánál. A kétfajta elképzelés egyszerre van jelen korunk társadalmában, így nem véletlen, hogy e fogalom társadalmi értelmezése is igen heterogén.⁵ Valószínűleg éppen ez a fogalom sikerének a titka is, hiszen mind a fejlesztést, mind a fenntartást szorgalmazó társadalmi szereplők tudnak vele azonosulni. Egy adott társadalom tudatosságát jelzi a környezeti válságot illetően, hogy e fogalom értelmezésénél mely szereplők véleménye a meghatározóbb.

A kulturális fordulat

Az 1970-es évekre nemcsak a természet egyensúlyának fenntartása jelent meg paradigmaticus igénnyel, hanem a hagyományos társadalmi rétegeket és kultúrjavakat elsöprő modernizáció lefékezése is, amely szándék „a kulturális örökség védelme” elnevezést kapta.⁶ Az elmúlt negyven év során a kulturálisörökség-paradigma nevében a kiemelt műemlékek védelméről eljutottunk szinte minden, a múltból származó emlék védelméhez, ami véleményem szerint híven kifejezi a modern *establishment*-be és az azt kidolgozó, magyarázó determinista ideológiákba vetett bizalom megingását.

Ezzel, illetve a már fentebb említett társadalmi változásokkal magyarázható valószínűleg, hogy felértékelődik az egyének és az addig jórészt hallgatásba burkolózó kisközösségek önkifejezési igénye. Épp az 1970-es évektől indulnak útjukra a különböző büszkeségi mozgalmak, amely egyrészt számos kisebbség identitásának kialakítását, másrészt azok saját önképének, történetének tudományos megfogalma-

zását is jelenti. A közösségi identitás sokszor a közösségre jellemző fogyasztási szokások folyamatos kanonizálásával is együtt jár. A hagyományos tudományos értelmezéseket szétfeszítő, sőt azokat helyettesítő igények pedig könnyebben érvényesíthetők a korábban már említett narratív fordulatnak köszönhetően, amely hitelessé tette a bölcsész- és társadalomtudományokban korábban tudománytalannak minősített egyéni elbeszélési technikákat.

Újból polgárjogot nyert a világ/társadalom, mint szöveg értelmezés, amely felválthatta a 19. századi természettudományos metaforákat a társadalom leírásánál.

Storytelling menedzsment

A világ mint szöveg felfogás különös értelmet kapott a kommunikációs forradalommal, amely szintén az 1970-es években kezdett kiteljesedni. A kommunikációs forradalom új gazdaságirányítási és politikai technikák kidolgozásával, illetve alkalmazásával járt együtt. A válság jelen interpretációinak értelmezése szempontjából a *storytelling* menedzsment⁷ elnevezésű technika az egyik leghasznosabb.

Ezt a kommunikációs technikát a napóleoni rendtől a tolsztojihoz való elmozdulással szokás leírni, azaz azzal az érzelmi fordulattal, ami a racionális döntéshozást és kommunikációt felváltotta az 1990-es évektől kezdve, előbb az amerikai nagyvállalatoknál, majd a nagypolitikában is. Az érzelmi fordulat megnyilvánulása a számadatok és kvantifikálható mutatók felcserélése történetekre, amelyek motiválnak, empatikussá tesznek és felvállaltan egy hit-alapú, fikatív világot képviselnek.

⁵ *Jövőkereső*: 8.

⁶ Lásd: Erdősi – Sonkoly 2004.

⁷ Salmon 2007.

E fordulat eredménye például, hogy a vállalatirányító menedzserből előbb vezető (*leader*), majd edző (*coach*), végül pedig mesélő (*storyteller*) lesz. Ez az elmozdulás mutatja a személyes involválódás egyre erősödő mértékét, ami érzelmi kötődést feltételez a munkatársak között. Ez egyrészt a munkavállalót könnyebben befolyásolhatóvá teszi, a munkateljesítményt pedig – sőt magát a munkát is – egyre nehezebben mérhetővé, azaz mindinkább fiktívvé.

A fiktív munka fiktív gazdasághoz vezet, illetve fiktív vállalatokat eredményez. Nem véletlen, hogy évtizedünk gazdasági válsága az Enron 2001-es bedőlésével indult, amelyet a különféle bankok és ingatlanvállalatok csődje követett. Az Enron jó példa arra, hogyan érhet milliókat egy nem vagy alig termelő cég, illetve hogyan hitetheti el a befektetőkkel a cég dinamikus jellegét az állandó átcsoportosításokkal.

A gazdaságban megjelenő *storytelling* technikák a politikában és főleg a politika kommunikációjában is egyre erőteljesebben jelennek meg. Erre szintén az Egyesült Államok a legjobb, modellértékű példa, ahol épp az a Nixon állította fel az elnöki hivatal médiairódáját, aki aztán a médiával való összecsapásba bukott bele. A hollywoodi múlttal rendelkező Reagan már nem esett abba a hibába, hogy konfrontálódjon a médiával, inkább a saját kezébe vette a Fehér Ház kommunikációjának irányítását, és előre megkonstruált történetekkel látta el a sajtót. Végül a Bush-érában már a Pentagon és Hollywood szakemberei együtt dolgozták ki a szeptember 11-i tragédia válaszlépéseinek kommunikációját.

Válság-„telling”

Ebben a helyzetben maga a válság is olyan történetté válik, amelyet megfelelő kommunikációs eszközökkel mesélnek el, és a mesélő szándéka szerint a válság jelentősége is könnyen változtatható. Soros György szerint a jelenlegi gazdasági válság a három ismert ok mellett azzal is magyarázható, hogy az emberek nem a valós, megélt helyzetek alapján hozzák döntéseiket, hanem a jelenlegi helyzet érzékelése és interpretációja alapján.⁸ Azaz nem realitások, hanem érzékelések, fikciók ütköznek egymással. Ebben pedig különösen meghatározó szerep jut a médianak, a válság interpretálása közben pedig a közgazdasági újságíróknak, aki a korábbi szürke szakemberből gazdasági guruvá lép elő.

A válság történetének elbeszélésekor – a média és a piac törvényeit követve – felgyorsulnak az események, személyessé válnak a történetek. Az elbeszélés menetét a folyamatosan újdonságokra éhes híradás diktálja, és ezzel párhuzamosan megszorodnak a mikronarrációk, amelyek forgatókönyvszerűen íródnak. Példaként említsük csak Richard S. Fuld esetét, aki 256,4 millió dollár nyereségre tett szert, mielőtt cége, az elhíresült Lehman Brothers csődbe jutott. Az ügy miatti kongresszusi meghallgatása során a nép egyik képviselője így fordult hozzá: „Ha még nem jött volna rá a szerepére, akkor tudja meg, hogy ma Ön a gonosz, és ennek megfelelően kéne viselkednie!”⁹

A kommunikációs technikák forradalma természetesen nem zárult le a tömegmédiá megjelenésével. Az újabb digitális technikák lehetőséget teremtenek, hogy az eredetileg megkonstruált forgatókönyvbe a néző tevőlegesen

⁸ Soros 2006.

⁹ Salmon 2009: 144.

is beavatkozzon, átírja, átrendezze azt. Az új helyzetből adódó lehetőségek tudományos értelmezésére és a folyamatok, hatások megbecsülésére jött létre 2008-ban a nagyhírű Massachusetts Institute of Technology-n (MIT) a Jövőbeni *Storytelling* Központ.

Úgy tűnik, hogy a korábbi nagy válságok megoldásául választott regularizációt, majd tömegfogyasztást korszakunkban a participáció mítosza követi. Eszerint kommunikációval történik a válságkezelés, ami soha nem látott lehetőséget ad az egyénnek a kerettörténet saját ízlése szerint való átalakítására, anélkül, hogy annak alakulására valójában hatni tudna.

A válság és az egyén

Ezzel elérkeztünk a válságretorika eddig hanyagolt kulcsszereplőjéhez, a befogadóhoz, az egyénhez. A modernizáció a hagyományos társadalmak egyén-fogalmát is jelentősen átalakította. Ezt az igen összetett problémát most csak néhány kiválasztott szempont alapján mutathatjuk be.

Az egyik szempont az egyén viszonya a közösségéhez, illetve a nagy, bizonyos nézőpontból fiktiivnek tekinthető társadalomhoz, amelyet a modern állam hívott életre. A modernizáció egyik elfogadott aktora a központosító állam, amely általában közvetlen kapcsolatra törekszik az egyén és saját képviselője között, valamint az egyének – adózás, mozgósítás stb. szempontjából – könnyen való kezelhetőségét részesíti előnyben, így nem érdeke a regionális, kulturális és egyéb közösségi identitások fenntartása, mivel azok nehezítik a rendszer hatékony működését. A központosítás így évszázadokon keresztül párhuzamosan zajlik az individualizációval, azaz az egyénnek saját jogon – és nem a közösséghez

való tartozásán keresztül – való kulturális, gazdasági, sőt politikai felértékelődésével.

E kettős folyamat eredményeként az egyén egyre inkább úgy jelenik meg, mint a modern állam fenntartója, illetve úgy, mint akinek a léte és biztonsága a modern államtól függ. Az egyén biztonságát jelen földi életében kell garantálni, amelynek technikai kidolgozására életre hívják a társadalom- és természettudományokat. E várázstalanított világban pedig az egyének összessége mint az emberi faj fogalmazódik meg.

Az egyének az emberi faj részeként való meghatározása tehát azzal jár együtt, hogy elsődlegesen a testi, és esetleg némely szellemi szükségletének a kielégítését kell biztosítani. Ezek a szükségletek pedig módosíthatók a kapitalizmus, a fogyasztói társadalom terjedésével, változásaival. Az 1970-es évektől megfogalmazódó participációs ígérek és identitás-központúság nem csökkentette az egyén kiszolgáltatottságát a – politikai vagy gazdasági – központtal szemben, csak átalakította annak formáját. Épp a hitelválság társadalmi megoszlása, vagy az élethosszig való tanulás intézményesülése¹⁰ mutatja, hogy a testi igényei által megfogalma-

¹⁰ Az élethosszig való tanulás az egyén munkaerőpiaci alkalmasságát kívánja elősegíteni azzal, hogy a mind gyorsabban változó piaci viszonyoknak megfelelő folyamatos tanulásra ösztönzi az egyént, már szinte gyerekkortól kezdve. Ezzel hozzájárulhat sikeres karrierváltásokhoz, ám belekényszerítheti az egyént abba a determinista paradoxonba, amely feltételezi, hogy a jövő megjósolható, azaz a tanulási időszak elején előre látható, hogy az időszak végére hogyan áll majd a munkaerőpiac. Emellett a mind rövidebb időtartamig tartó tanulási egységek egyre alkalmatlabbak az elmélyülésre, a tudás készségi szintű elsajátítására. A mind gyorsabban változó, a már említett fiktiiv dinamika lázában égő munkaerőpiac ellentmondásait így az egyénre helyezi, aki könnyen a meg nem felelés érzésével kell, hogy szembesüljön.

zott egyén mennyire törékeny eleme a rendszernek.

Válságmegoldások

A nagy világválságok bemutatásánál nem említettem, hogy a jelen válság esetében milyen társadalmi, gazdasági vagy politikai megoldások megfogalmazásával számolhatunk. Túlságosan közeli eseményekről van szó ahhoz, hogy néhány utalásnál többet tehessünk. Az ugyanakkor világos, hogy a környezeti válság és a globális felmelegedés következményeitől való félelem kikezdi a modern nyugati világ egyik alaptételét, amely a civilizációnak rendeli alá a természetet, és olyan holisztikus rendszerelméletekben látja a megoldásokat, amelyekben az ember és a környezet egyenlő, szimbiotikus szereplők.

Ezek az elképzelések az egyén viselkedésének a megváltoztatását kívánják, olyan módon, hogy az egyének belátják, korlátozni kell saját fogyasztásukat, illetve harmonizálni azt a közösségük és a környezetük elvárása szerint. Felvetődik a kérdés, hogy – a fogyasztói társadalom logikájának megfelelően – testi szükségletei tekintetében mohóbbá, az individualizáció során öntörvényűbbé vált egyén hogyan vehető rá az önkorlátozásra. Még időszerűbb ez a kérdés, ha a fogyasztásra serkentő, az ökológiai gondolatot is sikerrel felhasználó egyik leghatékonyabb *storytelling* technikára, a reklámra gondolunk.

Ha az egyén szempontjából paradigmátikus változást várunk, az valószínűleg csak úgy következhet be, ha a modernizáció során kialakított egyén-felfogás megváltozik: ha az egyént nem az emberi faj részeként fogalmazzuk meg, akinek elsődleges célja a testi szükségletek ki-

elégítése, és csak ezt követik a szellemi, esetleg a lelki szükségletek, hanem – a hagyományos, fenntartáson alapuló társadalmak mintáit alkalmazva – az egyént elsődlegesen lelki szükségletei alapján értelmezzük, és ebből következően határozzuk meg szellemi és testi szükségleteit.

Mindez természetesen olyan képzést és szocializációs technikákat igényel, amelyek nem a fiktív identitásokat és ragaszkodásokat erősítik. Ez a probléma azonban már túlmutat a válságretorika kérdésein.

Felhasznált irodalom

- Erdősi Péter – Sonkoly Gábor 2004: *A kulturális örökség*. Budapest, LHarmattan.
- Hartog, F. 2006: *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat*. Budapest, LHarmattan.
- Koselleck, R. 2003: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest, Atlantisz.
- Laki János 1998: *Tudományfilozófia*. Budapest, Láthatatlan Kollégium-Osiris.
- Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács 2009. augusztus: *Jövőkereső*. Tervezet. A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács jelentése a magyar társadalomnak. p. 9.
- Rabb, Theodore, K. 1975: *The struggle for stability in early modern Europe*. New York, Oxford University Press.
- Salmon, C. 2007: *Storytelling*. Paris, La Découverte.
- Salmon, C. 2009: *Storytelling*. Saison 1. Paris, Les Prairies Ordinaires. p. 144.
- Soros, G. 2006: *The Age of Fallibility: Consequences of the War on Terror*. Public Affairs.

- ☞ Fejlődés, mint elengedhetetlen pr
- ☞ A cél a szebb jövő, melyet több században
- ☞ Determinizmus
- ☞ Elvárási horizont és a tapasztalat
- ☞ A fenntartható fejlődés

